

Participativno budžetiranje u Hrvatskoj i Estoniji

Miholić, Valentina

Undergraduate thesis / Završni rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Law / Sveučilište u Zagrebu, Pravni fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:199:920829>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-19**

Repository / Repozitorij:

[Repository Faculty of Law University of Zagreb](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
PRAVNI FAKULTET
STUDIJSKI CENTAR ZA JAVNU UPRAVU I JAVNE FINACIJE
STRUČNI PRIJEDIPLOMSKI STUDIJ JAVNE UPRAVE

Valentina Miholić

ZAVRŠNI RAD

**PARTICIPATIVNO BUDŽETIRANJE
U HRVATSKOJ I ESTONIJI**

Mentor: Izv. prof. dr. sc. Jasmina Džinić

Zagreb, 2024.

Izjava o izvornosti

Ja, Valentina Miholić pod punom moralnom, materijalnom i kaznenom odgovornošću, izjavljujem da sam isključivi autor/ica završnog rada te da u radu nisu na nedozvoljeni način (bez pravilnog citiranja) korišteni dijelovi tuđih radova te da se prilikom izrade rada nisam koristio/-la drugim izvorima do onih navedenih u radu.

Valentina Miholić, v.r.

Sadržaj

1. UVOD	1
2. RAZVOJ PARTICIPATIVNOG BUDŽETIRANJA	2
3. PROVEDBA PROCESA PARTICIPATIVNOG BUDŽETIRANJA	3
4. METODE IZGLASAVANJA PARTICIPATIVNOG BUDŽETIRANJA.....	5
5. ELEMENTI PARTICIPATIVNOG BUDŽETIRANJA.....	6
6. MODELI PARTICIPATIVNOG BUDŽETIRANJA	8
6.1. Porto Alegre prilagođen Europi.....	8
6.2. Participacija organiziranih interesa	9
6.3. Fondovi zajednice na lokalnoj i gradskoj razini.....	9
6.4. Javni/privatni pregovarački stol	9
6.5. Neposredna participacija	10
6.6. Konzultacije o javnim financijama	10
7. PARTICIPATIVNO BUDŽETIRANJE U HRVATSKOJ.....	11
7.1. Pazin.....	14
7.2. Rijeka.....	16
7.3. Trogir.....	18
8. PARTICIPATIVNO BUDŽETIRANJE U ESTONIJI.....	19
8.1. Tartu	20
8.2. Tallinn.....	21
8.3. Viljandi	22
9. ZAKLJUČAK	23
10. LITERATURA.....	25
11. PRAVNI IZVORI	25
12. MREŽNI IZVORI.....	25

1. UVOD

Participativno budžetiranje je oblik izravnog sudjelovanja građana u radu javne uprave. Teško je objasniti ovaj pojam samo jednom definicijom, jer se ono razlikuje ne samo od države do države, već i od grada do grada, pa čak i od jedne lokalne jedinice do druge (Global Campaign on Urban Governance, 2004). Općenito govoreći, „participativno budžetiranje je proces demokratskog promišljanja i donošenja odluka te vrsta participativne demokracije u kojoj građani odlučuju kako raspodijeliti dio javnog proračuna“ (User participation, 2024). U tom procesu građani odlučuju kako će se ispuniti zahtjevi stanovništva i koje će se usluge obavljati te na koji način, ali unutar granica koje su odobrili nadležni dužnosnici (Bateman, 2019).

Ovaj oblik demokratske inovacije „odgovara na probleme globalne krize predstavničke demokracije, koja se očituje u drastičnom padu povjerenja građana u institucije vlasti te zabrinjavajućoj posljedici, iznimno opasnoj za demokratska društva – (samo)isključivanju građana iz političkog života i procesa odlučivanja“ (Zelena Istra, 2024).

Participativno budžetiranje se uglavnom provodi na razini lokalnih jedinica, pri čemu treba napomenuti da se nikada ne primjenjuje na državu u cjelini, jer rad na manjim područjima doprinosi suradnji, učinkovitosti i angažiranosti građana u lokalnoj zajednici (User participation, 2024).

Može se reći da se participativno budžetiranje bazira na geografskom i tematskom aspektu. S geografskog aspekta, svaka lokalna, odnosno teritorijalna jedinica donosi odluke na temelju potreba vlastitih stanovnika. Što se tiče tematskog aspekta, svaka jedinica za sebe organizira sastanke te se raspravlja o temama s dnevnog reda kojeg su utvrdili sami građani (Sintomer et al., 2016).

Postoje brojne pozitivne strane participativnog budžetiranja kao što su veća transparentnost i odgovornost što dovodi do osnaživanja civilnog društva (Participatory budgeting project, 2024). Nadalje, do izražaja dolazi suradnja i jednakost između uprave i građana što sprječava jednostrano odlučivanje (User participation, 2024). Osim toga, takav proces može biti „korisna vježba participativne demokracije za porezne obveznike“ (Baltina i Merolla, 2014, str. 14). Usprkos mnogobrojnim prednostima procesa participativnog budžetiranja, postoje i neki nedostaci. Prvenstveno, teško je provesti proces na većim geopolitičkim područjima kao što su države i veći gradovi, jer ljudi često nemaju zajedničke interese, pa se ta područja fragmentiraju na manje jedinice (User participation, 2024). Još jedan nezanemarivi nedostatak je taj „što se kod primjene ove tehnike od strane tijela vlasti ona uglavnom odnosi samo na 10% budžeta jer

je ostatak već namijenjen za ispunjavanje izbornih obećanja ili definirane obaveze“ (Baltina i Merolla, 2014, str. 14).

Sve u svemu, proces participativnog budžetiranja se pokazao kao vrlo praktičan oblik participacije građana (Sintomer et al., 2016).

Ovaj proces je raširen po svijetu, a za ilustraciju će kasnije u radu biti objašnjeni primjeri primjene procesa participativnog budžetiranja u Republici Hrvatskoj i Estoniji.

2. RAZVOJ PARTICIPATIVNOG BUDŽETIRANJA

Iako su i ranije postojali pokušaji provođenja participativnog budžetiranja, ono se službeno pojavilo 1989. godine u brazilskom gradu Porto Alegre (Global Campaign on Urban Governance, 2004).

Kad je Radnička stranka preuzela gradsku vijećnicu, gradsko vijeće se većinom sastojalo od opozicije, to je bilo moguće zbog naravi brazilskog političkog sustava. Naime, taj sustav je na razini općina te saveznoj razini bio predsjednički, a izvršna i zakonodavna vlast su birane zasebno temeljem općeg prava glasa. Da bi se izvršna vlast lakše suočila s kohabitacijom, zbog iznimno radikalnog programa, osmišljen je proces koji omogućuje građanima, koji nisu izabrani na izborima, participiranje u odlučivanju o proračunu. Ostali su tu ideju prihvatili i usvojili konačni proračun (Sintomer et al., 2016).

Sve je započelo osnivanjem regionalnih, gradskih i kvartovskih skupština na kojima su izabrani delegati za proračun zajedno sa stanovnicima definirali prioritete i provodili glasanja o potrošnji određenog dijela proračuna. S vremenom, proces participativnog budžetiranja se sve više razvijao što je pridonijelo sprječavanju kritiziranja prvotne ideje, odnosno začetka ovog procesa (Fortes, 2013). Grad Porto Alegre „podijeljen je na 16 jedinica, temeljene na geografskim, socijalnim i zajedničkim organizacijskim aspektima, kroz koje je organizirano potpuno sudjelovanje građana. Kako bi se povećalo sudjelovanje građana i entiteta uključenih u pitanja koja nadilaze te geografske podijele, stvoreno je pet drugih tematskih struktura djelovanja: organizacija rada i urbani razvoj; transport i promet; zdravstvo i socijalna skrb; obrazovanje, kultura i slobodno vrijeme; te financijski razvoj i planiranje poreza“ (Fortes, 2013, str. 116).

Gradska bi vijećnica godišnje sazvala dvije velike skupštine u 16 jedinica i dva sastanka u svakoj od pet spomenutih tematskih struktura djelovanja. Na tim sastancima iznose se izvještaji o postignućima, stanovnici i delegati biraju savjetnike te se postavljaju prioritete za poduzimanje hitnih mjera, odnosno ispunjavanja zahtjeva stanovništva. Potom se uspostavlja

Forum delegata za jedinice i tematske strukture, kao i Gradsko vijeće za Vladin plan i proračun. Na jednogodišnji mandat s mogućnošću reizbora u Vijeće se biraju dva glavna savjetnika za svako područje, a svaki od njih ima po jednog zamjenika. Osim njih, članovi su i glavni predstavnik te njegov zamjenik iz Sindikata gradskih zaposlenika, te predstavnika i zamjenika Udruge građana Porto Alegrea. Treba još spomenuti i dva predstavnika vlasti koji u vijeću nemaju pravo glasa. Dok Vijeće prati provedbu proračuna te predstavlja poveznicu s izvršnom vlasti, Forum delegata pomaže savjetnicima u njihovom djelovanju u Vijeću i informira građane o raspravama Gradskog vijeća za Vladin plan i proračun. (Fortes, 2013)

Obzirom da od početaka participativnog budžetiranja Gradsko vijeće za ovaj dio proračuna izdvaja između 15% i 25% od ukupnog proračuna (Fortes, 2013), a jedan od glavnih razloga zbog kojeg je participativno budžetiranje osmišljeno je borba protiv siromaštva, ta je mjera doprinijela smanjenju smrtnosti stanovništva Porto Alegrea za oko 20% (Participatory budgeting project, 2024).

Nakon formiranja ideje o participativnom budžetiranju dolazi do širenja iste van granica Brazila. Proces širenja može se podijeliti u tri faze. Prva faza traje od 1989. do 1997. godine, a za nju je karakteristično da se manji broj gradova tek upoznaje s tom idejom te se provode istraživanja u gradovima unutar granica Brazila. Druga faza traje od 1997. do 2000. godine kada dolazi do „jačanja u Brazilu, tijekom kojeg je više od 130 gradova usvojilo participativno budžetiranje“. Treća faza traje od 2000. godine pa sve do danas kada svjedočimo sve većoj upotrebi ovog procesa u cijelom svijetu. (Global Campaign on Urban Governance, 2004, str. 20)

Od početaka do danas, ovaj oblik izravnog sudjelovanja građana proširio se u više od 7 000 lokalnih jedinica diljem svijeta (Participatory budgeting project, 2024).

3. PROVEDBA PROCESA PARTICIPATIVNOG BUDŽETIRANJA

Kao što je već navedeno, svaka lokalna jedinica sama za sebe odlučuje kako će provesti participativno budžetiranje, stoga slijedi objašnjenje svih faza koje lokalne jedinice mogu provoditi unutar procesa participativnog budžetiranja, ali će same odlučiti koje će se faze provoditi, a koje ne, ovisno o kriterijima i naravi određenog modela.

Provođenje procesa participativnog budžetiranja moguće je podijeliti na sedam faza. Nakon što se dio proračuna odredi u svrhu provođenja procesa participativnog budžetiranja kreće ciklus između koncepta i same provedbe koji može trajati do osam mjeseci. Iako o provedbi odlučuju

javne institucije i lokalne zajednice, moguće je slijediti sljedeće faze. (ORGANIZING ENGAGEMENT, 2024)

Proces započinje fazom planiranja, čije trajanje varira između nekoliko tjedana i nekoliko mjeseci. Tim javnih dužnosnika, voditelja i organizatora upućuju lokalne donositelje odluka o ovom procesu, ukazuju na raspoloživa sredstva te osiguravaju odobrenje za korištenje istih. Osim toga, određuju zaposlenike koji će raditi na projektu i obavještavaju o odobrenju financiranja te o samom početku procesa. (ORGANIZING ENGAGEMENT, 2024)

Nakon faze planiranja slijedi faza dizajniranja koja traje između tri i šest mjeseci. Ovu fazu obilježava angažiranje volontera s raznovrsnim profesionalnim i kulturnim vještinama koji će imati ulogu u vođenju i koordiniranju procesa. Ovdje je također važno formiranje odbora koji predstavlja zajednicu, kao i izrada pravila participativnog budžetiranja gdje se objašnjava kako proces funkcionira te kako se može uključiti i sudjelovati u samom procesu. Zapošljavaju se i obučavaju organizatori i fasilitatori koji će pokušati uključiti povijesno marginalizirane skupine u participaciju, te asistirati u organiziranju i vođenju. (ORGANIZING ENGAGEMENT, 2024)

Prikupljanje ideja je sljedeća faza, a traje između jednog i dva mjeseca. Upravni odbor organizira javne sastanke na kojima se stanovnici i članovi lokalne zajednice izvještavaju o procesu participativnog budžetiranja te kako on funkcionira. Na sastancima se raspravlja o potrebama i željama stanovništva te se prema tome formiraju prijedlozi za projekte. Odbor odabire volontere koji će biti tzv. delegati za budžet. Delegati za budžet formiraju prijedloge u cjelovite ideje za projekte koji su u okviru odobrenih financija, a koje će stanovnici moći odabrati na glasačkom listiću. Ponegdje se stanovnicima omogućuje sudjelovanje putem online anketa i sličnih digitalnih platforma. (ORGANIZING ENGAGEMENT, 2024)

Slijedi faza razrade prijedloga koja može trajati između tri i pet mjeseci. Ovo je zapravo faza u kojoj se prvotne ideje pretvaraju u konkretne projekte uz pomoć stručnjaka i javnih službenika. Oni pomažu delegatima za budžet utvrditi koji su dijelovi projekta tehnički izvedivi i izračunati koliko bi to moglo koštati. Često se uključuju i različiti državni odjeli s pomoći oko informacija, izvedivosti i konačnoj razradi prije javnog predstavljanja. (ORGANIZING ENGAGEMENT, 2024)

Važna faza za participaciju pripadnika lokalne zajednice je faza glasanja koja najčešće traje oko mjesec dana. Nakon što timovi delegata predstave projekte na sastanku otvorenom za sve građane, održava se glasanje. Pojedinci se odlučuju za projekte za koje smatraju da ih treba realizirati. Glasanje se može provesti neposredno nakon sastanka ili putem online anketa.

Projekti koji dobiju najviše glasova sproved će se u djelo. (ORGANIZING ENGAGEMENT, 2024)

Iza faze glasanja dolazi faza evaluacije koja može trajati mjesec ili dva. Kao što se iz samog naziva faze da iščitati, ovdje se provodi procjena, vrednovanje i ocjenjivanje procesa. Lokalni dužnosnici i ostali sudionici, ponekad uz pomoć stručnjaka za evaluaciju analiziraju proces. Ispituju se iskustva pojedinaca putem anketa, a nakon prikupljenih podataka utvrđuje se što bi se moglo poboljšati u nastavku procesa. Evaluacija ne prestaje nužno prije provedbe procesa, već se može nastaviti za vrijeme realizacije projekata u svrhu praćenja budućih rezultata. (ORGANIZING ENGAGEMENT, 2024)

Posljednja faza je provedba i praćenje, a njeno trajanje ovisi o opsežnosti i kompleksnosti projekta. Članovi lokalne zajednice i dalje sudjeluju u procesu i prate napredak do same realizacije čitavog projekta. (ORGANIZING ENGAGEMENT, 2024)

4. METODE IZGLASAVANJA PARTICIPATIVNOG BUDŽETIRANJA

Nakon provedbe ranije navedenih faza u procesu participativnog budžetiranja, potrebno je odabrati metodu izglasavanja. Kao što je već rečeno, faze u provedbi procesa participativnog budžetiranja se gotovo svugdje provode na isti ili barem sličan način, no to nije slučaj s metodama izglasavanja jer se one razlikuju od zajednice do zajednice. Nije lako provesti glasanje za odabir projekata s obzirom da se često bira više projekata koji će se realizirati te svaki projekt iziskuje različito financiranje. Zajednice imaju mogućnost isprobavati nove i različite metode glasanja, a samo neke od mnogih bit će razjašnjene u ovom radu. (Democracy Technologies, 2024)

Najučestalija metoda je glasanje odobravanjem. Ovaj oblik je poznat građanima jer se ne razlikuje od primjerice glasačkih listića za odabir predstavničkog tijela, ali ovdje se može odabrati više opcija, odnosno projekata. Primjena je u praksi jednostavna kako za birače, tako i za organizatore te ne iziskuje mnogo vremena. Jedina mana ove metode je ta što birači ne uzimaju u obzir cijene projekata, pri čemu ako se odobri više skupih projekata, neće se moći svi financirati. Ovaj nedostatak se nastoji otkloniti formiranjem kategorija u koje se svrstavaju projekti podjednakih troškova. (Democracy Technologies, 2024)

Postoji tzv. *knapsack*¹ metoda izglasavanja participativnog budžetiranja. Ovdje birači imaju mogućnost odabrati koliko god projekata žele, pod uvjetom da ukupni trošak nije veći od prikazanog participativnog budžeta. Na ovaj način stanovnici uče kako se obično na demokratski način donose ovakve i slične odluke. Ova metoda glasanja provodi se putem digitalnih platformi, jer na klasičan način, odnosno upotrebom glasačkih listića, nije praktično, a može se reći i gotovo nemoguće, odabrati projekte. (Democracy Technologies, 2024)

Poprilično nova metoda je metoda jednakih dijelova. Prilikom prebrojavanja glasova, svaki građanin, odnosno birač dobije fiksni postotak budžeta. To znači da se onaj postotak, koliko je građana glasalo za određeni projekt, usmjerava ka realizaciji tog projekta. Naravno, to se odnosi samo na projekte s najvećim postotkom glasova. Na ovaj način svačiji glas vrijedi jednako te se osigurava da svi budu saslušani. Ovo je prikaz pravednog i ravnopravnog sudjelovanja građana u procesu odlučivanja. (Democracy Technologies, 2024)

Metoda većinskog ocjenjivanja je također poznata građanima jer ima oblik pojedinih anketa. Naime, građani ocjenjuju sve redom predložene projekte. Oni mogu vrednovati projekte u rasponu od jedne zvjezdice, odnosno nezadovoljavajuće ocjene, do pet zvjezdica, odnosno izvrsne ocjene. Pozitivna strana ove metode je da što postoje i negativne ocjene što pomaže pri eliminaciji projekata koje građani uopće ne žele. S obzirom da birači ovdje razmatraju sve opcije i izražavaju svoje mišljenje u spomenutom rasponu, smanjuje se brzopletost pri odabiru relevantnih projekata, ali se samim time produžuje utrošeno vrijeme na glasanje zbog čega se može smanjiti broj sudionika u participativnom budžetiranju. (Democracy Technologies, 2024)

Metoda već sada ima pregršt, a vjerojatno će ih biti još i više, no nije toliko važno koja se metoda koristi. Važno je samo da građani sudjeluju u procesu odlučivanja, izražavaju svoja mišljenja i stavove s ciljem da se oni sami osjećaju ugodnije i korisnije u svojoj zajednici i okolini koja ih okružuje, jer je to sama bit participativnog budžetiranja.

5. ELEMENTI PARTICIPATIVNOG BUDŽETIRANJA

Radi lakšeg kategoriziranja, odnosno formiranja različitih modela samog participativnog budžetiranja, definirane su značajke koje opisuju pojedini model, a te značajke nazivaju se elementima participativnog budžetiranja.

¹ „Pojam *knapsack* glasanje predložio je tim istraživača sa Stanforda 2016. godine. Iako je naziv bio nov, koncept nije bio: Slična metoda poznata kao otvoreno aktivno glasanje koristi se u projektu *Moje susjedstvo* U Ryjkaviku od 2012. godine, a od 2016. Madrid koristi sličan sustav glasanja pod nazivom *shopping cart*.“ (Democracy Technologies, 2024).

Prvi element kojeg valja objasniti je tijelo koje postavlja “pravila igre“, odnosno subjekti koji uglavnom oblikuju pravila i proceduru procesa participativnog budžetiranja (Krenjova i Raudla, 2013, prema Džinić, 2021). To tijelo može biti sastavljeno od delegata izabranih od strane građana (Krenjova i Raudla, 2013, prema Džinić, 2021), koji djeluju kao predstavnici zajednice i trebali bi imati određenu autonomiju pri donošenju odluka (Koprić et al., 2021). Tijelo za postavljanje pravila igre može biti i organizirani oblik udruženja građana na lokalnoj razini (Krenjova i Raudla, 2013, prema Džinić, 2021), a to su primjerice mjesni odbori ili udruge građana (Koprić et al., 2021). Osim dva spomenuta tijela, pravila vođenja procesa može postavljati sama lokalna uprava koristeći planove i strategije (Krenjova i Raudla, 2013, prema Džinić, 2021). Pri tome, lokalna vlast ima kontrolu nad procesom, ali naravno da uključuje građane na različite načine (Koprić et al., 2021).

Važan element participativnog budžetiranja je sama participacija. Prvenstveno treba utvrditi na koga je usmjeren proces, a može se odnositi na manju i određenu skupinu građana ili pak obuhvaćati sve građane. Zatim se treba odrediti način participacije, odnosno koje će se metode glasanja koristiti. Također može se raditi o „direktnoj participaciji u okviru koje svaki građanin može neposredno sudjelovati na tematskim skupštinama i skupovima u naselju ili gradskoj četvrti ili o indirektnoj participaciji koja podrazumijeva raspravu i odlučivanje putem izabranih delegata i predstavnika“. (Krenjova i Raudla, 2013, prema Džinić, 2021, str. 227,228)

Jedan od elemenata je deliberacija² za koju su značajne rasprave. Na raspravama se može odlučivati o različitim temama kao što su opće teme važne za funkcioniranje lokalne zajednice ili pokretanje novih projekata. Građani mogu sudjelovati u raspravi predlaganjem projekata, izražavanjem mišljenja ili samo slušajući prijedloge. Rasprave i odlučivanja se mogu provoditi prema unaprijed utvrđenim pravilima za realizaciju bitnih projekata, ali ta pravila ne trebaju nužno postojati. (Krenjova i Raudla, 2013, prema Džinić, 2021)

Oснаživanje je element koji se temelji na tri teorije. Prva teorija je o konzultativnoj ulozi građana „čiji prijedlozi i planovi u konačnici ne moraju biti prihvaćeni“. Druga teorija se temelji na partnerstvu „koje podrazumijeva suodlučivanje lokalnih vlasti i predstavnika civilnog društva“. Treća teorija uključuje „*de facto* odlučivanje koje obvezuje lokalno predstavničko

² „Deliberacija (*lat. deliberatio*: razmišljanje, vijećanje), smisleno, svrhovito i vrijednosno rasuđivanje motiva utemeljeno na uspoređivanju kojemu je rezultat namjera ili odluka. Naziva se još i *praktičnim zaključivanjem* kojemu je cilj djelovanje, a ne samo teorijsko rasuđivanje.“ (Hrvatska enciklopedija, 2024)

tijelo da prihvati financijski plan kojim je participacijski postupak rezultirao“. (Krenjova i Raudla, 2013, prema Džinić, 2021, str. 228)

Nadzor i praćenje također su elementi participativnog budžetiranja. Većinom se može govoriti o praćenju participativnog procesa, ali ponegdje taj dio izostaje. Isto je i s nadzorima, odnosno kontrolama, koje provode lokalne vlasti, a vrlo često i građani. (Krenjova i Raudla, 2013, prema Džinić, 2021)

6. MODELI PARTICIPATIVNOG BUDŽETIRANJA

S obzirom na razlike u ovlastima koje su dodijeljene građanima, kreiranju proračuna i elementima, treba razlikovati više modela participativnog budžetiranja (Sintomer et al., 2008, prema Sześciło, 2015). Sintomer et al. (2008, 2010) razvili su klasifikacije prema kojima se razlikuju modeli, odnosno ideal-tipovi (Džinić, 2021). Slijedom toga razlikuju se: Porto Alegre prilagođen Europi, participacija organiziranih interesa, fondovi zajednice na lokalnoj i gradskoj razini, javni/privatni pregovarački stol, neposredna participacija, te konzultacije o javnim financijama.

6.1. Porto Alegre prilagođen Europi

Model Porto Alegre prilagođen Europi³ predstavlja prvobitnu ideju participativnog budžetiranja koja potječe iz Brazila.

Karakteristično za ovaj model je da se sudjelovanje usmjerava na građane pojedince koji se sami uključuju u proces participativnog budžetiranja (Džinić, 2021), a zatim na razini lokalne jedinice učestvuju na raspravama o konkretnim ulaganjima i projektima te određuju prioritetne projekte (Sintomer, 2008, prema Džinić et al., 2016). Na početnim raspravama „građani biraju svoje predstavnike u vijeće koje potom utvrđuje pravila participativnog budžetiranja za narednu godinu“ (Krenjova i Raudla, 2013, prema Džinić, 2021, str. 229) i „sudjeluje u raspravama na razini gradskih četvrti i cijeloga grada“ (Džinić, 2021, str. 229). U ovom modelu građani imaju *de facto* ovlasti (su)odlučivanja, što znači da lokalna vlast treba lokalnim proračunom obuhvatiti ono što je odlučeno na raspravama (Džinić, 2021).

Prema tome, Porto Alegre prilagođen Europi je model koji osnažuje civilno društvo (Džinić et al., 2016) te, zbog rasprava građana o donošenju političkih odluka (tportal, 2024), vodi prema deliberaciji (Džinić, 2021).

³ *Engl. Porto Alegre adapted for Europe*

6.2. Participacija organiziranih interesa

Za razliku od prethodnog modela koji se fokusira na građane kao pojedince, model participacije organiziranih interesa⁴ je „usmjeren na udruge građana, nevladine organizacije i druge organizirane grupe“ (Džinić, 2021, str. 229).

Na tematskom sastanku ili sastanku lokalne jedinice održavaju se rasprave (Sintomer 2008, prema Džinić et al., 2016). One se ne baziraju na specifičnim programima, već se razmatraju opće političke teme (Sześciło, 2015). Najčešće su teme lokalne javne politike (Džinić, 2021) kao što su opći prioriteti i strateška planiranja (Sintomer, 2008, prema Džinić et al., 2016). S obzirom da središnju ulogu ima lokalna vlast (Sintomer, 2008, prema Džinić et al., 2016), rasprave su često konzultativnog karaktera, jer ne obvezuju lokalnu vlast (Džinić, 2021).

Kod participacije organiziranih interesa civilno društvo se nalazi u nešto slabijem položaju zbog sudjelovanja različitih organizacija i institucija te konačnog odlučivanja lokalne vlasti (Džinić et al., 2016), ali zbog rasprava na lokalnoj razini, odnosno tematskim sastancima može se govoriti o deliberaciji (Džinić, 2021).

6.3. Fondovi zajednice na lokalnoj i gradskoj razini

Fondovi zajednice na lokalnoj i gradskoj razini⁵ je naziv modela kojeg karakteriziraju investicijski fondovi za projekte, a o kojima brigu vode građani (Sintomer, 2008, prema Sześciło, 2015).

Iz tih fondova se financiraju projekti vezani uz društvo, okoliš i kulturu (Džinić, 2021). Fondove financiraju poslovni subjekti te različite organizacije (Sintomer, 2008, prema Džinić et al., 2016), pri čemu se ne oslanjaju na lokalni proračun (Džinić, 2021). „O prijedlozima financiranja donosi se zajednička odluka uključenih partnera: građana i predstavnika privatnog, vladinog i neprofitnog sektora pa se govori o su-upravljačkom partnerstvu“ (Džinić, 2021, str 230).

Zbog manjih saziva sastanaka, ovaj model je u mogućnosti razviti deliberaciju na zavidnom nivou (Džinić, 2021). Ovdje se civilno društvo nalazi na prilično jakom položaju zbog grupa koje čine građani, a uz to se inače stavlja fokus na marginalizirane grupe (Sintomer, 2008, prema Džinić et al. 2016).

6.4. Javni/privatni pregovarački stol

⁴ *Engl. Participation of organized interests*

⁵ *Engl. Community funds at local and city level*

Kao i kod prethodnog modela, u modelu javni/privatni pregovarački stol⁶, postoji fond za financiranje projekata, a koji ne ovisi o lokalnom proračunu (Džinić, 2021).

Značajni su sastanci zatvorenog tipa gdje se biraju prioritetni projekti (Sintomer, 2008, prema Džinić et al., 2016). Ovdje „poduzeća mogu igrati glavnu ulogu u financiranju i naknadnom odlučivanju o raspodjeli fonda (Sintomer, 2008, prema Sześciło, 2015, str. 5), dakle „poslovni sektor je u centru participativnog procesa“ (Džinić, 2021, str. 230). S obzirom na to, ovaj model se „može smatrati participativnim budžetiranjem jedino u slučaju kada veći dio financijskih sredstava dolazi iz lokalne samouprave“ (Džinić, 2021, str. 230).

Isto kao i kod modela fondova zajednice na lokalnoj i gradskoj razini, ovdje se radi o su-upravljačkom partnerstvu te o dobroj predispoziciji za deliberaciju (Džinić, 2021). Uloga građana i nevladinih organizacija je sekundarna, a pozicija im je slaba (Sintomer, 2008, prema Džinić et al., 2016).

6.5. Neposredna participacija

Neposredna participacija⁷ predstavlja konzultativni model participativnog budžetiranja, jer građani ovdje nemaju pravo glasa kad je riječ o projektima, odnosno ne odlučuju tijekom procesa (Džinić, 2021).

Lokalna vlast odlučuje koji će se projekti financirati iz lokalnog proračuna te koji će se realizirati. Iako su sastanci otvorenog tipa, građani mogu sudjelovati u procesu tzv. selektivnog slušanja, a rasprave na sastancima se odnose samo na jedno područje. U nazivu ovog modela se riječ „neposrednost“, s jedne strane, odnosi na zemljopisnu blizinu, a s druge na neposrednost kontakata lokalnog vodstva i uprave s građanima“ (Džinić, 2021, str. 230, 231)

Ovdje se može postići slaba deliberacija, jer se proces odvija za manju skupinu, odnosno područje, a građani se učestalo pozivaju na sastanke. Što se tiče civilnog društva, ono je u lošoj poziciji, jer na kraju o svemu odlučuju lokalne vlasti. (Džinić, 2021)

6.6. Konzultacije o javnim financijama

Konzultacije o javnim financijama⁸ također imaju konzultativni karakter (Džinić, 2021).

Cilj ove metode je da lokalne financije budu transparentne i zato se te informacije objavljuju u medijima. Postoje dvije verzije ovog modela. Prva se verzija odnosi na lokalne javne poslove,

⁶ Engl. *The public/private negotiating table*

⁷ Engl. *Proximity participation*

⁸ Engl. *Consultation on public finances*

pri čemu se objavljuju podaci o prihodima i rashodima uslijed obavljanja tih poslova. Građani se okupljaju na sastancima gdje mogu podijeliti svoje stavove. U drugoj verziji građani mogu objasniti svoje ideje kako bi se proračun uravnotežio, ali nakon toga lokalna vlast sama donosi odluku. (Džinić, 2021)

„Takva procedura ostavlja malo prostora za raspravu pa je i potencijal za deliberaciju prilično slab“ (Džinić, 2021, str. 231). Civilno društvo, baš ako i u modelu neposredne participacije, ima loš položaj, jer nema ovlasti pri donošenju odluka (Džinić, 2021).

7. PARTICIPATIVNO BUDŽETIRANJE U HRVATSKOJ

Pojam participativnog budžetiranja u Republici Hrvatskoj nije nepoznat, čak postoje i zakonske odredbe koje osiguravaju neke osnovne uvjete da bi se taj proces mogao odvijati.

Za početak, potrebna je transparentnost informacija o proračunu, a to osigurava članak 10. Zakona o pravu na pristup informacijama (NN 25/13, 85/15, 69/22), prema kojem su tijela javne vlasti dužna „na internetskim stranicama na lako pretraživ način i u strojno čitljivom obliku objavljivati“, između svega navedenog i, „podatke o izvoru financiranja, proračun, financijski plan ili drugi odgovarajući dokument kojim se utvrđuju prihodi i rashodi tijela javne vlasti te podatke i izvješća o izvršenju proračuna, financijskog plana ili drugog odgovarajućeg dokumenta“. Osim ove odredbe, Zakon o proračunu (NN 144/21) u članku 15. propisuje da se „proračun i financijski plan donose i izvršavaju u skladu s načelom transparentnosti, koje podrazumijeva pravodobno objavljivanje vjerodostojnih dokumenata, podataka i informacija na sustavan način.“

Sljedeće što je potrebno da bi participativno budžetiranje moglo zaživjeti je sudjelovanje građana, a Zakon o lokalnoj i područnoj (regionalnoj) samoupravi (NN 33/01, 60/01, 129/05, 109/07, 125/08, 36/09, 36/09, 150/11, 144/12, 19/13, 137/15, 123/17, 98/19, 144/20) u članku 8. određuje da svaka općina, grad i županija u svom statutu treba detaljno utvrditi, između ostalog, oblike konzultiranja građana. Nadalje, u članku 24.b zakonodavac daje mogućnost da se sazivaju zborovi građana na rasprave o njihovim potrebama i interesima, a ti stavovi i ideje građana obvezuju samo mjesni odbor, ali ne i lokalnu vlast.

Iako se procesi participativnog budžetiranja u Hrvatskoj provode relativno kratko vrijeme, velik je odaziv gradova i općina koje se uključuju u proces. Sve je započelo 2014. godine u Pazinu projektom 'Pazi(n) proračun', a za ovim gradom krenule su i ostale zajednice, primjerice Pula,

Karlovac, Dubrovnik, Bjelovar, Trogir, Rijeka, Sisak, Zlatar i mnoge druge. FAKTOGRAF, 2024)

Među začetnicima participativnog budžetiranja u Hrvatskoj bila je i neprofitna udruga građana 'Zelena Istra', koja nastoji potaknuti izgradnju demokratskog, solidarnog i okolišno održivog društva (Zelena Istra, 2024). Ova je udruga 25. prosinca 2014. godine pokrenula projekt pod nazivom 'Participativno budžetiranje: građani nadziru lokalni proračun', a trajao je ukupno dvije godine. Partneri su bili Mali Lošinj, Pula, Karlovac i Reykjavik, dok su suradnici bili Institut za javne financije i GONG. Projekt je težio ka postizanju transparentnosti i aktivnijem sudjelovanju građana u donošenju proračuna. Također su izrađeni vodiči za građane, održavane su prezentacije proračuna, radionice i seminari. Osim toga, građani su imali priliku uključiti se preko islandске internetske platforme 'Your Priorities' koja je, zbog veće dostupnosti, prevedena na hrvatski jezik. (Zelena Istra, 2024)

Projekt je u Malom Lošinju provodila organizacija 'IDEM i ja'. Grad je prihvatio model u kojem se građanima dodjeljuje dogovoreni iznos za provođenje malih komunalnih akcija, a taj iznos je bio 180.000,00 kuna (današnjih 23.890,11 eura), odnosno svega 0,002% od ukupnog proračuna. Građani su o svemu bili informirani putem internetskih stranica Grada Malog Lošinja, društvenih mreža i radija. Također su organizirane čak tri tribine vezane uz prostorne planove, a odaziv je bio velik. Građani su aktivno slali primjedbe i prijedloge. Velika građanska akcija se odvila oko uređenja dviju lokalnih plaža, pri čemu je uprava htjela urbanizaciju, a građani da plaže budu prirodne, odnosno onakve kakve jesu. Na plažama su održane volonterske akcije te su plaže samo obnovljene na zadovoljstvo građana. Građani se nisu u velikom broju odazvali na sudjelovanje u predlaganju proračuna, ali su tijekom procesa uputili brojne prijedloge za projekte. Grad je na internetskoj stranici kreirao interaktivnu vizualizaciju proračuna za lakše snalaženje i bolje razumijevanje. Projekt Zelene Istre u Malom Lošinju je zaista doveo do transparentnosti proračuna, a samim time je postao jasniji građanima. (Zelena Istra, 2024)

Karlovac je u projekt povelu udruga za zaštitu okoliša i prirode 'Pan'. Napravljen je vodič, kojim su građani informirani o proračunskom procesu, u elektroničkom i fizičkom obliku. Građani su bili pozvani i na dva javna predstavljanja proračuna. To sve je dovelo do zainteresiranosti građana za participaciju u donošenju proračuna. Aktivno se sudjelovalo u davanju prijedloga, ali usprkos tome Grad Karlovac je sve prijedloge odbio. Taj potez uprave obeshrabruje građane u odluci o sudjelovanju u odlučivanju. Neki od predloženih projekata ubrzo su krenuli u realizaciju, ali zasluge je preuzeo sam grad, što bi značilo da nikada nije postojala politička

volja uprave da se građane, koji po njihovom mišljenju nisu kompetentni, uvede u proces donošenja proračuna. Nakon provedenog projekta Zelene Istre, može se zaključiti da Grad Karlovac nije ostvario zadane ciljeve, odnosno nije postignuta transparentnost ili je ona djelomična, a građani su demotivirani strahom od sudjelovanja te osjećajem da ništa ne mogu promijeniti. (Zelena Istra, 2024)

Kao i Grad Karlovac, samo u većoj mjeri, Pula nije pokazala zainteresiranost i političku volju da se u donošenje proračuna uključe građani. U početku je grad objavio brošuru 'Proračun u malom' i održao dvije tribine, ali pri tome nije omogućeno građanima predlaganje projekata, sudjelovanje u raspravama niti glasanje. Grad Pula pokušala je prisvojiti projekt 'Zelene Istre' za samopromociju, ali sve to je bilo daleko od stvarnog pojma participativnog budžetiranja, odnosno svrha je prikazana samo riječima, a proces nije proveden. Transparentnost je bitno narušena zbog skrivanja i neobjavlivanja informacija te je grad ignorirao sve preporuke udruge 'Zelena Istra' za poboljšanje participacije. (Zelena Istra, 2024)

Projekt 'Participativno budžetiranje: građani nadziru lokalni proračun' urodio je plodom jedino u Gradu Mali Lošinj, dok u ostala dva grada, Karlovcu i Puli, nije u potpunosti proveden, odnosno nisu ostvareni bitni ciljevi projekta.

Aktualni projekt u Hrvatskoj je 'Zajedničko planiranje proračuna', koji je pokrenula Udruga gradova 2022. godine. Projektom se želi uključiti građane u pripremu proračuna. Udruga gradova pruža snažnu podršku gradovima u provođenju participativnog procesa. Svaka lokalna jedinica koja se odluči uključiti u projekt treba pratiti korake, odnosno faze koje je udruga odredila. Prvo se provodi informacijska kampanja, najčešće putem medija, zatim se održavaju prve edukacijske tribine za građane nakon kojih se predlažu ideje, čije troškove procjenjuje uprava lokalne jedinice, te se na drugoj javnoj tribini provodi glasanje, a ideje s najviše glasova se uvrštavaju u nadolazeći proračun (Udruga gradova, 2024).

Pokazalo se da građani u najvećoj mjeri predlažu male komunalne akcije koje im pružaju sigurnost i bolju kvalitetu života. Osim toga, veliki projekti, poput izgradnje ustanova i prometnica, nisu prikladni za zajedničko planiranje proračuna jer se mogu odvijati godinama te se zbog toga ne bi mogli provoditi manji i za zajednicu potrebniji projekti (Udruga gradova, 2024).

Za svaku godinu gradovi, koji već sudjeluju i novi gradovi koji se tek žele uključiti, trebaju ispuniti obrazac kojeg potpisuje gradonačelnik. U projekt je 2022. i 2023. krenulo čak 11 gradova, a neki od njih su Cres, Ilok, Pakrac, Pregrada i Zaprešić (Udruga gradova, 2024).

Udruga gradova, na vrlo transparentan način postavlja sve informacije o ovome projektu na svoju internetsku stranicu. Također je izdan priručnik za praktičnu provedbu i organizaciju projekta, koji gradove vodi kroz sve faze i pripreme, a bilo kakva dodatna pitanja mogu se postaviti udruzi preko elektroničke pošte. (Udruga gradova, 2024)

Obzirom da su se mnoge lokalne jedinice odlučile za participativno budžetiranje, javljaju se različiti modeli koji ovise o lokalnom kontekstu. Možemo uočiti 'stvarno' proračunsko participiranje koje ima elemente modela Porto Alegre prilagođen Europi i neposredne participacije, a javlja se u Pazinu, Rijeci, Trogiru i Dubrovniku. Pokušaji participativnog budžetiranja je oblik u kojem građani podnose svoje prijedloge projekata koji bi se financirali iz lokalnog proračuna, no takav se model nije ukorijenio u hrvatskom sustavu, a bio je prisutan u Malom Lošinju, Karlovcu i Puli. Zatim, postoji model edukacija igrom i digitalizacijom koja predstavlja oblik online sudjelovanja građana, a prisutan je u Rijeci. Tradicionalni pristupi s nagovještajem modernizacije na neki način spadaju pod participativno budžetiranje gdje se uglavnom odlučuje o komunalnim akcijama i javnim poslovima, a taj oblik je prisutan u mnogim gradovima i općinama diljem Hrvatske. Na kraju, kao oblik participativnog budžetiranja u Hrvatskoj, pojavljuje se neformalna participacija gdje često nisu uključeni svi koji su zainteresirani te se prijedlozi prikupljaju na terenu, a primjer su Zabok i Knin. (Džinić, 2021)

Grad Zagreb, kao glavni grad Hrvatske, provodi participativno budžetiranje na razini kvartova, odnosno četvrti. Najnoviji proces, za 2024. godinu, provodi se u pet zagrebačkih kvartova: Črnomerec, Peščenica-Žitnjak, Podsused-Vrapče, Trešnjevka jug i Trnje. Pod geslom 'Sudjeluj za BOLJI kvart!', nastoji se potaknuti što više građana da sudjeluju u procesu. Održavaju se tribine u kvartovima na temu participacije i mjesne samouprave, prikupljaju se ideje građana, a potom se opet održavaju tribine gdje se predstavljaju projekti, nakon toga se provode glasanja te na kraju se objavljuju projekti koji će biti realizirani sljedeće godine. (Grad Zagreb, mjesna samouprava, 2024)

Iako se mjesne samouprave trude potaknuti građane Grada Zagreba na sudjelovanje, odaziv je slab, pri čemu građani participaciju smatraju gubitkom vremena (Švaljek et al., 2019, prema Džinić, 2021).

U nastavku ovog rada bit će izložena tri najuspješnija grada u provođenju procesa participativnog budžetiranja na teritoriju Republike Hrvatske.

7.1. Pazin

Pazin je grad smješten u Istarskoj županiji kojeg čine stara gradska jezgra, novi dio grada i okolna ruralna naselja. Građani su stekli nepovjerenje u lokalnu vlast zbog problema koji su se javljali. Problemi su se odnosili na lošu infrastrukturu, prometnu povezanost te lošu komunikaciju između gradske uprave i građana, a posljedično je krenulo raseljavanje stanovništva. Da bi se navedeni problemi riješili, Grad Pazin se 2014. godine uključio u proces participativnog budžetiranja projektom 'Pazi(n) Proračun!'. Tada je započela komunikacija uprave s građanima o njihovim potrebama i željama. Osim same komunikacije, građani su dobili priliku odlučivati o proračunu čiji su podaci postali transparentni. Ovim projektom došlo je do smanjenja društvene nejednakosti te povećanja stupnja političke kulture. Na samom početku, Grad Pazin je za taj projekt dobio pomoć Europske unije iz Europskog socijalnog fonda (69.243, 45 eura), a partneri u projektu za 2014. godinu su bili udruga GONG i udruga Društvo naša djeca. Sljedećih godina je Grad Pazin sam financirao proračun. (UDRUGA GRADOVA, 2024)

Grad Pazin provodi 'stvarno' proračunsko participiranje kao model participativnog budžetiranja koji je obilježen konzultativnim procesom zbog nemogućnosti građana da biraju i budu birani kao predstavnici građana, ali ipak „predstavničko tijelo u proračun redovito uvrštava projekte koji su usvojeni na javnim tribinama, a prilikom odlučivanja o iznosima uzimaju se i kriteriji pravednosti, što su temeljna obilježja izvornog oblika participativnog budžetiranja“. (Džinić, 2021, str.236)

Proces svake godine prolazi iste faze. U lipnju započinje pripremna faza kada se građani pozivaju, putem internetskih stranica grada i projekta, preko radija te pomoću letaka, da pošalju svoje prijedloge i ideje za projekte. U srpnju slijedi preuzimanje, analiza i procjena financijske isplativosti za pristigle prijedloge građana, a u kolovozu stručnjaci obavljaju uviđaje na terenu. Zatim u rujnu počinju izlaganja projekata građana te se održavaju izbori, a princip je da projekt koji ima najviše glasova i prihvatljiv je za lokalnu zajednicu, uvrštava se u pripremu za realizaciju u sljedećoj proračunskoj godini. Osim ovih faza, Grad Pazin svoje građane informira tijekom cijele godine na internetskim stranicama grada i projekta 'Pazi(n) Proračun', a osim toga postoje i brošure naziva Proračun u malom Grada Pazina. (UDRUGA GRADOVA, 2024)

Najnovija brošura izdana je za 2024. godinu i predstavlja svojevrsni vodič kroz proračun grada. Odmah nakon naslovne stranice, nalazi se uvodna riječ trenutne gradonačelnice Suzane Jašić. Zatim je definiran pojam proračuna i prikazana struktura organizacije gradske uprave te su navedeni proračunski korisnici Grada Pazina (javna vatrogasna postrojba Pazin, gradski dječji vrtić, osnovna škola, pučko otvoreno učilište, gradski muzej, gradska knjižnica, gradski dom za

starije osobe i mjesni odbori). U brošuri je opisan proces donošenja proračuna za razdoblje od 2024. do 2026. godine i to svaki korak počevši od zakonskih odredbi pa sve do usvajanja proračuna od strane gradskog vijeća. Nadalje, objašnjava se zakonska struktura proračuna (opći i posebni dio proračuna te obrazloženje). U proračunu Grada Pazina za 2024. godinu rashodi i izdaci iznose 25. 276. 981,00 eura, a prihodi i primici su nešto manji i iznose 25. 193. 861, 00 eura. Dalje u brošuri se navode odakle dolaze prihodi u proračun, a to su prihodi od poreza, pomoći iz inozemstva, prihodi od imovine, od različitih pristojbi, donacija, kazni te rezultata poslovanja. Osim prihoda, obrazloženi su i rashodi za svaki od upravnih odjela. Navedeni su svi značajni projekti u 2024. godini, a neki od njih su: Dječji vrtić Veli Jože, integrirana teritorijalna ulaganja (dokumentacija za pametan i održiv promet, dječju kuću, zeleno srce grada), proširenje i uređenje groblja, projekt prilagodbe klimatskim promjenama, gradnja nerazvrstanih cesta i drugi. Na samome kraju predstavljena je aplikacija 'iProračun' koja omogućuje građanima uvid u proračun i proces njegova kreiranja. (Grad Pazin, 2024)

7.2. Rijeka

Još jedan od gradova koji uspješno provodi proces participativnog budžetiranja je Grad Rijeka. Slijedeći svjetske trendove, Rijeka se odlučila za suvremeno uključivanje građana u planiranje i donošenje proračuna.

Grad Rijeka provodi participativno budžetiranje temeljem čak dva modela, a to su 'stvarno' proračunsko participiranje te edukacija igrom i digitalizacijom (Džinić, 2021).

Ovdje su se razvila četiri mehanizma za sudjelovanje građana u procesu planiranja proračuna (Džinić, 2021).

Prvi mehanizam, male komunalne akcije ili komunalni prioriteti, obuhvaća manje radove na lokalnom području koje su predložili građani. Osim građana, prijedloge mogu uputiti mjesni odbori, ovlaštene predstavnici suvlasnika stambeno-poslovnih objekata i udruge građana. Uglavnom se u travnju objavljuje poziv za predlaganje malih komunalnih akcija u službenom listu Grada Rijeke, na mrežnim stranicama Grada Rijeke te mjesnih odbora i na oglasnim pločama mjesnih odbora. O prijedlozima se raspravlja na sjednicama mjesnih odbor, a objedinjene prijedloge moraju poslati gradskoj upravi do početka lipnja. Obrada svih pristiglih prijedloga traje oko šest mjeseci, a nakon toga mjesni odbori dobivaju detaljnu analizu svih prijedloga te moraju odrediti prioritete. Zanimljivo je da ako cijene projekata budu manje od dopuštenih, od tog novca financira se održavanje komunalne infrastrukture. Svo vrijeme

građani su u mogućnosti pratiti proces na mrežnim stranicama mjesnih odbora. (Grad Rijeka, 2024)

Drugi mehanizam je riječki program lokalnog partnerstva, koji omogućuje učinkovito rješavanje problema građana. Radi se o suradnji građana i udruga s Gradom Rijekom. Ovdje spada uređenje igrališta, divljih deponija, zelenih površina i slično, odnosno uređenje manjih javnih površina. Svake godine u listopadu ili studenom objavljuje se natječaj za slanje prijedloga kojeg građani mogu pronaći na mrežnim stranicama grada ili u službenome listu. Ovim se programom potiče građane da se osobnim angažmanom uključe u raspodjelu proračuna, a osim toga ukazuje se na značaj volontiranja kojim se postižu društvene i ekonomske dobrobiti. Pri svemu tome, Grad Rijeka osigurava izradu projekata, svu potrebnu stručnu pomoć te financijske potpore, ali 10% vrijednosti projekata trebaju doprinijeti građani putem donacija ili volonterskog rada. Postoje i kriteriji za ocjenjivanje prijedloga, a to su: jasnoća, detaljan opis problema, promocija grada, vrednovanje uspješnosti i održivosti projekta, učinkovitost te inovativnost. Projekte ocjenjuje tročlano povjerenstvo, a važno je da su članovi upoznati s lokalnim problemima, da su iskusni pri radu s grupama građana i moraju biti upoznati s načinom rada mjesnih odbora. Prilikom pisanja izvješća potrebno je navesti što se radilo, tko je sudjelovao te gdje se projekt odvijao, također je potrebno priložiti fotografiju kako je površina izgleda prije radova i fotografiju stanja nakon radova. (Grad Rijeka, 2024)

Edukativna proračunska igra je treći mehanizam pomoću kojeg Grad Rijeka nastoji uključiti građane u participaciju. Ime ove igre je 'Proračun(ajme)', a svrha joj je upoznati građane s gradskim proračunom te ih potiče da sudjeluju u planiranju budućih proračuna. Kroz igru građani biraju projekte koje bi željeli uvrstiti u nadolazeći proračun i mogu dopisati projekt kojeg nema među ponudjenima. Sustav igre temelji se na stvarnim brojkama proračuna, a samim time raste i stupanj transparentnosti. Prilikom planiranja sljedećeg proračuna, Grad Rijeka vodi se statistikom biranih projekata u igri 'Proračun(ajme)'. (Grad Rijeka, 2024)

Posljednji mehanizam su online obrasci putem kojih građani šalju svoje prijedloge za proračun. Obrazac se može pronaći na mrežnoj stranici Grada Rijeke, a popunjavanje je vrlo jednostavno. Prilikom popunjavanja obrasca potrebno je upisati svoje ime i prezime, adresu elektroničke pošte, adresu, mišljenje o aktualnom proračunu, prijedlog za iduću godinu te obrazloženje prijedloga. Isti takav obrazac građani mogu pronaći u 'Proračunu u malom' te ga mogu poslati poštom. (Grad Rijeka, 2024)

Kao i Grad Pazin, Grad Rijeka ima brošuru 'Proračun u malom'. Brošura prikazuje proračun na jednostavan način, dostupan i razumljiv građanima. Iako se brošure Pazina i Rijeke razlikuju u

izgledu, u suštini donose jednake informacije. U brošuri 'Proračun u malom za 2024. godinu' prikazani su ukupni prihodi i primici u iznosu od 170.041.368, 00 eura, dok izdaci i rashodi premašuju prihode i primitke, a iznose 179.050.000, 00 eura. (Grad Rijeka, 2024)

7.3. Trogir

Grad Trogir je započeo provođenje procesa participativnog budžetiranja 2018. godine. Osmišljen je projekt 'I tebe se pita!' koji se već godinama odvija po fazama. Početkom rujna građani imaju priliku poslati ideje gradu ispunjavanjem obrasca javno ili anonimno (Gradonačelnik.hr, 2024), a nakon toga se ideje analiziraju i ocjenjuju. Prihvatljive ideje se izlažu na tribinama u mjesnim odborima, a potom građani biraju prioritetne projekte. U završnoj fazi Grad Trogir realizira odabrane projekte u sljedećoj proračunskoj godini. (Grad Trogir, 2024)

Informacije se redovito objavljuju na internetskoj stranici grada, pa tako građani uvijek mogu potražiti sve što ih zanima o sudjelovanju u procesu, datume, obrasce za slanje ideja i opće podatke.

Trogir se bazira na malim komunalnim akcijama, primjerice uređenje zelenih površina, obnova plaža, izgradanja i uređenje dječjih igrališta, postavljanje autobusnih stanica i slično (Grad Trogir, 2024).

Za 2024. godinu grad je odlučio izdvojiti iz proračuna 240.000, 00 eura za participativno budžetiranje, pri čemu je svaki mjesni odbor dobio fiksni iznos od 15.000, 00 eura, a ostatak se dijelio razmjeno broju stanovnika. Građani su poslali brojne ideje, a u realizaciju kreću čak 73 projekta. Projekti se odnose na uređenje plaža, autobusnih stanica, hortikulturalna uređenja, sanacije prometnica i različite sanacije. (Grad Trogir, 2024)

O uspješnosti Grada Trogira u procesu participativnog budžetiranja govore zavidni podaci. Od 2018. do 2024. godine gradu je pristiglo približno 1600 idejnih projekata, a 150 ih je realizirano. Tribine mjesnih odbora su okupljale oko 350 zainteresiranih građana godišnje. U periodu provođenja participativnog procesa utrošeno je više od 800.000, 00 eura. Ovakve informacije potvrđuju da su građani potaknuti da sudjeluju u procesu participativnog budžetiranja na transparentan način, a Grad Trogir je ustrajan u provođenju procesa i uvažavanju ideja i problema svojih građana. (Grad Trogir, 2024)

Osim toga, Trogir se dvije uzastopne godine, sa svojim projektom 'I tebe se pita!', našao na listi Međunarodnog opservatorija za participativnu demokraciju, top 50 najboljih svjetskih projekata participativne demokracije. (Grad Trogir, 2024)

Pohvalu Gradu Trogiru uputio je UNESCO, navodeći ga kao primjer dobre prakse (Gradonačelnik.hr, 2024).

8. PARTICIPATIVNO BUDŽETIRANJE U ESTONIJI

Kako u Republici Hrvatskoj i većini država u svijetu, tako se u Estoniji također provodi proces participativnog budžetiranja.

Participativno budžetiranje u Estoniji je pokrenula Akademija za e-upravu⁹ uz financiranje neprofitne Otvorene estonske zaklade¹⁰ kroz projekt 'Participativno budžetiranje u lokalnim samoupravama'¹¹ koji je predstavljen 2011. godine. U sklopu tog projekta proučavala su se iskustva drugih država s participativnim procesom te su osmišljavani modeli prilagođeni estonskim lokalnim zajednicama. Da bi se modeli u potpunosti prilagodili, provedene su suradnje i konzultacije s lokalnim vlastima. Također je izdan priručnik o participativnom budžetiranju te su organizirani seminari u svrhu edukacije. (Participatory budgeting in Estonia, 2024)

Projekt je osmišljen da bi se čim više gradova i općina uključilo u proces, na način da im se traži prihvatljiv oblik te se izrađuje nacrt procesa za što učinkovitiju provedbu (Overview PB in Estonia, 2024)

Dok su u Hrvatskoj temeljni kriteriji za participativno budžetiranje transparentnost i sudjelovanje, u Estoniji su to uključivanje i sudjelovanje, te se koristi pristup učenja kroz praksu. Ovaj pristup je značajan jer iz procesa proizlaze stvarne promjene koje su vidljive i korisne građanima, a građani se osjećaju povezanije s lokalnim vlastima koje ih potiču da aktivno sudjeluju u predlaganju proračuna. Osim toga, dolazi do formiranja timova stručnjaka iz različitih područja radi što boljeg provođenja procesa i realizacije ideja građana. (Overview PB in Estonia, 2024)

Proces participativnog budžetiranja u Estoniji također se sastoji od osnovnih faza. Najprije se odlučuje koliki će se dio sredstava lokalnog proračuna izdvojiti za participativno budžetiranje, a taj se iznos u Estoniji kreće između 5.000,00 i 140.000,00 eura. Poslije te faze, slijedi prikupljanje ideja za projekte. Zatim se ideje analiziraju, a kasnije se održavaju otvoreni forumi za građane koji zajedno sa stručnjacima razgovaraju o idejama. Na kraju se održava glasanje

⁹ Engl. *e-Governance Academy*

¹⁰ Engl. *Open Estonia Foundation*

¹¹ Engl. *Participatory budgeting in local governments*

gdje građani biraju projekt koji će lokalna vlast realizirati. Glasanje se održava na klasičan način, odabirom na papiru, ali i preko internetskih sustava KOVTP i VOLIS. Broj i trajanje faza ovisi o lokalnoj jedinici koja provodi proces. (Krenjova i Raudla, 2017)

Što se tiče modela participativnog budžetiranja, Estoniju je teško svrstati pod jedan konkretni. Lokalne jedinice osiguravaju tek mali dio proračuna za realizaciju ideja građana. Nadalje, lokalne vlasti nastoje riješiti manje projekte, nešto slično malim komunalnim akcijama, pri čemu politizacija gotovo pa izostaje. Važan cilj estonskog procesa je povećati kvalitetu interakcije građana i lokalne vlasti te je važan aspekt ovog procesa da su glasanja građana obvezujuća za lokalnu vlast. (Krenjova i Raudla, 2017)

Prvi grad koji je počeo provoditi proces participativnog budžetiranja je Tartu, a nakon njega i mnogi drugi poput Viljandi, Elva, Rapla i Tapa.

8.1. Tartu

Grad Tartu je drugi po veličini estonski grad koji je prvi počeo provoditi proces participativnog budžetiranja u Estoniji (Krenjova i Raudla, 2017).

Akademija za e-upravu je 2011. održala seminar za lokalne vlasti Tartua o participativnom budžetiranju što je dovelo do pokretanja procesa 2013. godine. Tada je grad odlučio dati na raspolaganje građanima svega 1% lokalnog proračuna, odnosno 140.000, 00 eura (Grad Tartu, 2024). (Krenjova i Raudla, 2017)

Na internetskoj stranici grada prikazani su participativni procesi za svaku godinu, od kada se provode, po fazama. Faze se ne odvijaju svake godine na iste datume, ali je sve jasno naznačeno. Najnoviji raspored faza i objašnjenje svake objavljen je za 2024. godinu. Prva faza, prikupljanje ideja, odvijala se od 8. travnja do 5. svibnja 2024. godine putem sustava 'VOLIS', također se ideje mogu slati elektroničkom poštom ili poštom, a te ideje organizatori dodaju u sustav. Ideju može poslati svatko, no treba uzeti u obzir da financiranje projekta ne premašuje 100.000, 00 eura, jer je budžet 200.000, 00 eura, a trebale bi se realizirati najmanje dvije ideje. Ukoliko se šalje više od jedne ideje, potrebno ih je zasebno slati, a poželjno je dodati fotografije, dijagrame, lokacije i slično. U 2024. godini prikupljene su 44 ideje. Sljedeća faza, procjena izvedivosti ideja, uključuje stručnu procjenu ideja koju provode stručnjaci iz različitih područja. Ocjenjuje se izvedivost ideja te se radi procjena financija, a osim toga povjerenstvo daje ideje za prilagodbe idejnih projekata. Rasprave su se održale u svibnju, a 22 ideje od ukupno 44 naći će se na glasačkom listiću. Najbolje ideje građani mogu pronaći u sustavu 'VOLIS', a uz to je priložena i poveznica na zapisnik stručnog povjerenstva. U trećoj fazi se održavaju rasprave na

kojima sudjeluju autori ideja i stručnjaci. U 2024. godini je rasprava održana 18. lipnja. Četvrta je faza prezentacija ideja u kojoj gradska uprava obavlja prezentacije ideja na prostoru grada, u medijima te u sustavu 'VOLIS'. U listopadu 2024. godine bit će održano predstavljanje ideja od strane samih autora, a građani će sve moći pratiti uživo i putem video prijenosa. Peta faza je glasanje gdje građani biraju najviše tri od ponuđenih ideja. Sudjelovati mogu sve osobe starije od 14 godina koje su građani Tartua, a osim njih, birati mogu i osobe u dobi između 14 i 26 godina koje se u gradu obrazuju. Glasanje se provodi putem sustava 'VOLIS' ili u informacijskom centru gradske vijećnice. Važno je pri glasanju identificirati se važećim dokumentom. Između 3. i 9. listopada bit će održano glasanje za 2024. godinu. Posljednja faza je provedba ideja koje su izabrali građani, a realizacija se odvija u sljedećoj proračunskoj godini. (Grad Tartu, 2024)

Grad Tartu vodi računa o transparentnosti lokalnog proračuna. Svim je građanima u svako doba na internetskoj stranici grada dostupan popis i detaljan opis procesa za svaku proračunsku godinu. Najavljuje se svaka faza, a kad rok za izvršenje faze prođe, grad objavljuje rezultate i informacije, a na jednom mjestu građani imaju i popis realiziranih projekata s naznačenom godinom. Građani se mogu informirati i postavljajući pitanja lokalnim vlastima čiji se odgovori objavljuju na gradskoj internetskoj stranici. Takva transparentnost uvelike potiče građane da se uključe u participativni proces i postanu dio onih koji će grad učiniti boljim mjestom za sve.

8.2. Tallinn

Za razliku od hrvatskog glavnog grada, estonski glavni i najveći grad Tallinn uspješno provodi proces participativnog budžetiranja.

Tallinn kao, i grad Tartu, ima mnoštvo informacija o participativnom budžetiranju na internetskoj stranici grada. Participativni proces prati faze iste kao što su ranije objašnjene za grad Tartu. Dakle, na početku procesa građani iznose svoje ideje koje kasnije procjenjuje tim stručnjaka. Zatim se održavaju rasprave i nakon toga se prezentiraju ideje za koje će građani glasati. Na kraju procesa dolazi odabir projekata te njihova realizacija. (Grad Tallinn, 2024)

Radi lakšeg pristupanja participativnom procesu, grad Tallinn je objavio vodič za slanje ideja. Potrebno je poslati sve osobne podatke, detaljan opis ideje, odnosno projekta, te se ideje svrstavaju u jednu od pet kategorija: djeca/mladi ljudi, zeleni gradski okoliš, sigurnost, sport i slobodno vrijeme te kategorija ostalo. Pomoću uputa građanima je olakšano ispunjavanje online obrasca za slanje idejnih projekata. (Grad Tallinn, 2024)

Ovaj grad izuzetno drži do transparentnosti, a to postiže različitim mehanizmima koje ističe na svojoj internetskoj stranici. Sve ideje, odnosno projekti u procesu participativnog budžetiranja moraju biti dostupne za javnu upotrebu, pružati korist zajednici te ne smiju biti uzrok velikih troškova za lokalni proračun. Javne rasprave su još jedna stavka koja povećava transparentnost jer svaki građanin može sudjelovati u participativnom procesu. Uz transparentnost veže se odgovornost, pri čemu proces mora biti razumljiv građanima, a to se postiže pravovremenim objavljivanjem točnih informacija o proračunu i procesu. Posljednje i najznačajnije sredstvo za osiguravanje transparentnosti je javno glasovanje koje će rezultirati obvezujućom odlukom za lokalnu vlast. (Grad Tallinn, 2024)

Najnovije informacije o participativnom budžetiranju su iz 2023./2024. godine, a stupanj sudjelovanja građana najveći od kad se provodi participativni proces. Tallinn je namijenio čak 1.000.000, 00 eura iz lokalnog proračuna za proces, a cilj je realizirati po jedan projekt u svakom od osam okruga grada. Lokalna vlast je zaprimila 492 ideje, a za javno glasanje je odabrano 149 ideja, pri čemu su se isticale ideje u kategoriji zeleni gradski okoliš, ali i u kategoriji sport i slobodno vrijeme. Svi prijedlozi za koje građani glasaju dostupni su s opisima na internetskoj stranici grada. Zanimljivo je da se, kao i u Gradu Trogiru, 75% dijela proračuna za participativno budžetiranje ravnomjerno raspodjeljuje okruzima, a ostalih 25% se dodjeljuje okruzima razmjerno broju stanovnika. (ERR News, 2024)

8.3. Viljandi

Viljandi je estonski grad koji uspješno provodi proces participativnog budžetiranja od 2014. godine (Grad Viljandi, 2024).

Kao i neki hrvatski gradovi, ovaj grad na svojoj internetskoj stranici svake godine objavljuje brošuru za građane u kojoj se na početku objašnjava što se postiže participacijom građana u procesu, a to su suradnja građana i lokalnih vlasti te odabir i realizacija potrebnih projekata. Potom je objašnjeno da projekti moraju biti u javnom interesu, dostupni građanima i ne smiju stvarati buduće nerazumne troškove. U nastavku se mogu pronaći svi najuspješniji projekti prijašnjih godina uz popratnu fotografiju. Zatim dolazi glavni dio u kojem se opisuju faze procesa i navode se rokovi. Kao i u ranije objašnjenim gradovima, proces započinje predlaganjem ideja koje se mogu poslati putem sustava 'VOLIS' ili dostaviti prijemnoj službi gradske uprave. Za fazu analiziranja i ocjene ideja su postavljeni kriteriji prema kojima projekt mora biti od važnosti za grad, izvediv u roku od 12 mjeseci te komisija može spojiti slične ideje. Slijedi glasanje pri čemu mogu sudjelovati građani stariji od 16 godina putem sustava 'VOLIS' za najviše tri ideje. Grad je uzeo u obzir i one koji se ne služe računalom pa odabrali ideje

građani mogu i u prijemnoj službi gradske uprave. Također je u brošuri slikovito prikazano korištenje sustava 'VOLIS'. Ideje s najmanje 200 glasova građana će se realizirati, a ukoliko trošak premašuje određeni budžet projekt može sufinancirati predlagatelj ili će se u protivnom zamijeniti isplativijom idejom. Aktualni participacijski proračun za 2024. godinu iznosi 60.000,00 eura, a za predložene ideje je glasalo čak 1978 građana. (Grad Viljandi, 2024)

Grad Viljandi na internetskoj stranici dosljedno objavljuje izvještaje, brošure te obavijesti za građane. Postignuta transparentnost doprinosi velikom odazivu građana Viljandija u sudjelovanju u participativnom budžetiranju.

9. ZAKLJUČAK

Participativna demokracija i izravno sudjelovanje građana su sve više aktualni pojmovi u radu lokalnih vlasti pa se sve više njih okreće participativnom budžetiranju. Iako se u svakoj lokalnoj jedinici proces participativnog budžetiranja razlikuje i ponekad različito definira, ciljevi su u biti jednaki, a to je poticanje pojedinaca, odnosno građana na sudjelovanje u kreiranju lokalnog proračuna te pokušaj postizanja idealne transparentnosti. Kao što je ranije navedeno, ovaj proces prate mnoge pozitivne strane, a one malobrojne negativne se pokušava otkloniti ili barem umanjiti.

Od samih početaka, participativni proces se razvijao u smjeru primjene na manje jedinice radi veće povezanosti stanovništva i bolje realizacije projekata. Također su se oduvijek odvijale rasprave dostupne javnosti zbog uključivanja zainteresiranih strana.

Iako se proces može bitno razlikovati od zajednice do zajednice, svaka većinom prati određene korake, odnosno faze, a to su predlaganje ideja, njihova evaluacija, rasprava, predstavljanje idejnih projekata, glasanje te realizacija odabranog cjelovitog projekta. Te faze ne traju svugdje vremenski isto, ali se sve odnose na jednu proračunsku godinu, odnosno razdoblje. Važan aspekt za građane je izbor predstavljenih ideja, a hoće li to biti klasično u papirnatom obliku, elektronički putem različitih sustava ili kombinirano, ovisi isključivo o odluci lokalne vlasti. Također se i metoda izglasavanja projekata u sklopu participativnog budžetiranja može razlikovati, ali konačno će biti odabrani projekti koje građani više preferiraju, odnosno koji su sakupili veći broj glasova.

Prema određenim elementima mogu se razlikovati različiti modeli participativnog budžetiranja za koje se lokalne jedinice opredjeljuju prema mogućnostima i preferencijama.

Na području Republike Hrvatske proces participativnog budžetiranja započeo je tek 2014. godine, ali se ubrzano razvija u mnogim gradovima i općinama, pri čemu se najviše ističu Grad Pazin kao lokalna jedinica koja je prva počela provoditi participativni proces, Grad Rijeka s razvijenim različitim mehanizmima za uključivanje građana, te Grad Trogir koji se ističe svojim hvaljenim projektom.

U ostatku svijeta je participativno budžetiranje također u fokusu lokalnih vlasti, a u radu je istaknut estonski sustav koji zaista nastoji postići zavidnu transparentnost i samim time potaknuti građane da se uključe i sudjeluju u participativnom procesu.

Nakon svega izloženog u ovom radu, može se zaključiti da se proces participativnog budžetiranja brzo proširio svijetom te, s obzirom da predstavlja prilično nov pojam, razvio se u mnogo oblika, a razvija se i dalje. Najvažnije je da se, iako svuda različit, ovaj participativni proces drži temelja iz brazilskog modela iz grada Porto Alegre, ali i da svuda ima istu svrhu: uključiti građane u odlučivanje o lokalnom proračunu.

10. LITERATURA

- Džinić, J. (2021). Participativno budžetiranje u službi razvoja dobrog lokalnog upravljanja. U Koprić, I. i Staničić, F. (2021). Referendum i neposredna demokracija u Hrvatskoj (str. 215-245). Zagreb, Hrvatska: Institut za javnu upravu.
- Koprić, I., Marčetić, G., Musa, Đulabić, V., i Lalić Novak, G. (2021). Upravna znanost: Javna uprava u suvremenom europskom kontekstu. Zagreb, Hrvatska: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Studijski centar za javnu upravu i javne financije, Suvremena javna uprava.
- Global Campaign on Urban Governance (2004). 72 Frequently Asked Questions about Participatory Budgeting. Ekvador: Global Campaign on Urban Governance
- Sintomer, Y., Röcke, A., Herzberg, C. (2016). Participatory Budgeting in Europe: Democracy and Public Governance. Ujedinjeno Kraljevstvo: Taylor & Francis.
- Bateman, Jr., G. R. (2019). The Transformative Potential of Participatory Budgeting: Creating an Ideal Democracy. Ujedinjeno Kraljevstvo: Taylor & Francis.
- Baltina, L., i Merolla, A. (2014). Priručnik za participativno odlučivanje. Zagreb, Hrvatska: CESI – Centar za edukaciju, savjetovanje i istraživanje
- Fortes, A. (2013). Participatory Budgeting in Porto Alegre: An Experience in Democratic Innovation and its Historical Background. U RUB, Vol. 49: Space, Culture and Labour: Brazilian Urban Workers in the Twentieth Century. Preuzeto s <https://moving-the-social.ub.rub.de/index.php/MTS/article/view/7518/6690>
- Džinić, J., Murray Svidroňová, M., Markowska-Bzducha E. (2016). Participatory Budgeting: A Comparative Study of Croatia, Poland and Slovakia.
- Sześciło, D. (2015). Participatory Budgeting in Poland: Quasi-Referendum Instead of Deliberation

11. PRAVNI IZVORI

- Zakon o pravu na pristup informacijama, Narodne novine 25/13, 85/15, 69/22.
- Zakon o proračunu, Narodne novine 144/21.
- Zakon o lokalnoj i područnoj (regionalnoj) samoupravi, Narodne novine 33/01, 60/01, 129/05, 109/07, 125/08, 36/09, 36/09, 150/11, 144/12, 19/13, 137/15, 123/17, 98/19, 144/20

12. MREŽNI IZVORI

- User participation, Planiranje participativnog procesa: <https://www.user-participation.eu/hr/planiranje-participativnog-procesa/peti-korak-participativne-metode/crowdsourcing-participativno-upravljanje/participativno-budzetiranje>, 14.06.2024.
- Zelena Istra: <https://pb.zelena-istra.hr/node/21>, 14.06.2024.
- Participatory budgeting project: <https://www.participatorybudgeting.org/about-pb/#what-is-pb>, 14.06.2024.
- ORGANIZING ENGAGEMENT, Participatory Budgeting: <https://organizingengagement.org/models/participatory-budgeting/>, 27.08.2024.
- Democracy Technologies, Participatory Budgeting Voting Methods: https://democracy-technologies.org/getting-started/participatory-budgeting-voting-methods/?_gl=1*908voj*up*MQ..&gclid=CjwKCAjw8rW2BhAgEiwAoRO5rBwZAe3c0Cga1gYfQbO4XBunfoxMzqo0wT_QH639ajwySJiEwGhpRoCEkQQAvd_BwE, 03.09.2024.
- Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. preuzeto s <https://enciklopedija.hr/clanak/deliberacija>, 19.09.2024.
- tportal: <https://www.tportal.hr/vijesti/clanak/znate-li-sto-je-deliberacija-i-kako-nam-moze-poboljsati-drustvo-i-zivot-20150723>, 24.06.2024.
- FAKTOGRAF.HR : <https://faktograf.hr/2022/02/17/hrvatski-gradovi-puzevim-korakom-uvode-suodlucivanje-gradana-o-proracunu/>, 06.09.2024.

Zelena Istra: <https://www.zelena-istra.hr/hr/o-nama/o-nama/>, 07.09.2024.

Zelena Istra: <https://www.zelena-istra.hr/hr/projekti/svi-projekti/participativno-budzetiranje/>, 07.09.2024.

Zelena Istra: https://www.zelena-istra.hr/media/filer_public/9f/8b/9f8ba18f-852c-46f8-81bc-199fdca44c56/e-participativno_budzetiranje-karlovac_malilosinj_pula.pdf, 07.09.2024.

UDRUGA GRADOVA: <https://gradovi.hr/>, 19.09.2024.

UDRUGA GRADOVA: https://gradovi.hr/wp-content/uploads/2022/06/prirucnik_nova-verzija_21-03-2020.pdf, 19.09.2024.

Grad Zagreb, Mjesna samouprava: <https://aktivnosti.zagreb.hr/sudjeluj-za-bolji-kvart/134697>, 07.09.2027.

UDRUGA GRADOVA: <https://www.udruga-gradova.hr/impuls/pazin-proracun/>, 07.09.2024.

Grad Pazin: <https://www.pazin.hr/wp-content/uploads/Proracun-u-malom-2024.pdf>, 07.09.2024.

Grad Rijeka: <https://www.rijeka.hr teme-za-gradane/aktivno-gradanstvo/participativno-budzetiranje-ukljucivanje-gradana-odlucivanje-proracunu/>, 07.09.2024.

Gradonačelnik.hr: <https://gradonacelnik.hr/aktualno/trogir-za-projekte-o-kojima-ce-odluciti-gradani-60-tisuca-eura-vise-nego-lani-na-raspolaganju-im-je-240-000-eura/>, 07.09.2024.

Grad Trogir: <https://trogir.hr/participativno-budzetiranje/>, 07.09.2024.

Grad Trogir: <https://trogir.hr/participativno-budzetiranje/projekt-participativnog-budzetiranja-i-tebe-se-pita-završen-sa-rekordnim-brojem-izglasanih-prijedloga/>, 07.09.2024.

Gradonačelnik.hr: <https://gradonacelnik.hr/home-glavna-vijest/sve-vise-gradova-uvodi-participativno-budzetiranje-trogir-medju-najboljima-u-svijetu/>, 07.09.2024.

Participatory budgeting in Estonia: https://transparencyschool.org/wp-content/uploads/PB-in-Estonia_Kristina-Reinsalu.pdf, 08.09.2024.

Overview PB in Estonia: https://providus.lv/wp-content/uploads/2022/12/PB-in-Estonia_Summary_eGA-October-2022-1.pdf, 08.09.2024.

Grad Tartu: <https://www.tartu.ee/et/kaasav-eelarve-varasematel-aastatel#kaasav-eelarve-2013>, 09.09.2024.

Grad Tallinn: <https://www.tallinn.ee/en/participatorybudget/introduction-participatory-budget-20232024>, 09.09.2024.

ERR News: <https://news.err.ee/1609170334/public-vote-opens-for-tallinn-s-2024-participatory-budget>, 09.09.2024.

Grad Viljandi: <https://www.viljandi.ee/>, 09.09.2024.

Grad Viljandi:
https://www.viljandi.ee/documents/36926/24829652/2025_kaasava_eelarve_infotund_11sept2024.pdf/cb7575933f4e44dabca36c6d31cd54ef?version=1.0&inheritRedirect=false&redirect=https%3A%2F%2Fwww.viljandi.ee%2Fotsing%3Fp_p_id%3D3%26p_p_lifecycle%3D0%26p_p_state%3Dnormal%26p_p_mode%3Dview%26p_p_col_id%3Dcolumn1%26p_p_col_content%3D1%26_3_cur%3D4%26_3_keywords%3DKaasav%2Beelarve%26_3_advancedSearch%3Dfalse%26_3_groupId%3D0%26_3_format%3D%26_3_delta%3D20%26_3_resetCur%3Dfalse%26_3_andOperator%3Dtrue%26_3_struts_action%3D%252Fsearch%252Fsearch, 09.09.2024.